

Objektivitás a referálásban

A Nachrichten für Dokumentation ez évi 2. számában olvasom, hogy egy dokumentum megértése bizonyos fokig mindig is szubjektív, így az indexelő mindenkori előismereteitől függ. Ennélfogva a referátumokra vonatkozó DIN 1426 szabvány azon előírása, miszerint a referátumnak interpretációtól és értékeléstől mentesnek kell lennie, elvileg nem teljesíthető. (Nohr, H.: Inhaltsanalyse. Nachrichten für Dokumentation. 50. évf., 2. sz., 1999., p. 69.)

A referálás és az indexelés teljes joggal szerepel itt együtt, hiszen megértés kérdése az egész tartalmi feltárás fontos problémája, ideértve természetesen az osztályozást is. A különbség e három fő forma között a megértés nyomán létrejövő reprezentációkban mutatkozik meg, hiszen az osztályozás (főként) numerikus jelzetek, az indexelés index-kifejezések, a referálás (szöveges) referátumok létrehozása. (Farrow, J.F.: A cognitive model of document indexing. Journal of Documentation 47.évf., 2.sz., 1991., p.149.)

Kérdés azonban, hogy megfelelhetünk-e a referátumokkal szemben támasztott fenti követelménynek.

*

Ezt megválaszolandó először nézzük meg, mit találunk a szakirodalomban az értékelést tartalmazó, úgynevezett kritikai referátumokról.

Az MSZ 3436 szabványt értelmezve Rónai Tamás egyrészt azt írja, hogy bennük nincs helye az „okoskodásnak” és az iróniának. Ugyanakkor úgy ítéli meg, hogy nem zárhatjuk ki teljességgel a – főként társadalomtudományi munkákban előforduló – pontatlanságoktól való elhatárolódást a szerzőkre való utalással. (Útmutató referátumok és annotációk készítéséhez. Budapest: OSZK-KMK, 1990., p. 19.)

Ezt megerősíti Wilfred Ashworth is, hozzátéve, hogy bár a referáló felhívhatja az olvasók figyelmét a referált írásban talált nyilvánvaló hibákra, az értékítélet egyetlen elfogadható formája az, hogy egy-egy adott munkát csak nagyon röviden referálunk, vagy nem is jelentetünk meg róla referátumot. A referáló folyóiratokban ugyanis nem áll rendelkezésre hely arra, hogy a szerző válaszoljon a referátumban megjelenő kritikára úgy, ahogy azt egy (elsődleges) folyóiratban megteheti. (Producing and using abstracts. In: Handbook of special librarianship. Ed. by W. E. Batten, 1975., p. 134.)

A referátumban tehát nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges dokumentumban. Ez kizárja az elsődleges dokumentum tartalmával kapcsolatos értelmezések, magyarázatok, kritikai észrevételek kifejtését. Különben a referátum helyett a recenzió műfajába tévedünk. Az utóbbi lehetővé teszi, hogy a többenél nagyobb teret szenteljünk egyes kérdéseknek, amelyek terén a recenzió szerzője mélyebb szakismerettel rendelkezik, és úgy ítéli meg, hogy ol-

vasóit érdekli. Ezt azonban nem tehetjük meg, ha referálunk. Éppen ezért a referálónak óvakodnia kell attól, hogy saját érdeklődését és gondolatait az ismertetett elsődleges dokumentum szerzőjének gondolataival összekeverje. (Collison, R. L.: Abstracts and abstracting services. Santa Barbara: ABC-Clio, 1971., p. 12–17.)

A szakirodalom tehát azt mutatja – és itt hozhattunk volna példákat újabb keletű munkákból is –, hogy a szabványokban megfogalmazott követelmények a szakma valós igényeit fejezik ki. Ez még akkor is igaz, ha sokan a kritikai referátumokkal szemben sokan inkább megengedő hozzáállást képviselnek.

Robert Maizell és munkatársai szerint például a kritikai referátumoknak is van helye. Igaz – teszük hozzá –, hogy a legtöbb referáló szolgálat nem engedi meg ezek alkalmazását. Az olvasó szívesebben alakítja ki maga a véleményét. A cikkek pedig egyébként is szakértői véleményezésen mentek át, ráadásul a referáló (NB. itt az angol eredetiben már a *reviewer*, azaz recenzor szó áll) véleménye nem feltétlenül érvényesebb, mint a szerzőé. (Maizell, R. E., Smith J. F., Singer, T.E.R.: Abstracting scientific and technical literature: an introductory guide and text for abstractors and management. New York: Wiley Interscience, 1971., p. 65–66.)

Érdemes Rainer Kuhlen okfejtését is követnünk. Ő azt mondja, hogy a referálás során alkalmazott tömörítés nem lehet objektív, hiszen a felhasználói igényeket alapul véve mindig válogatunk. A válogatás és a referált tartalom megjelenítése függ a referáló személyétől. Ezt a befolyást azonban a lehető legkisebbre kell csökkentenünk. (Abstracts, abstracting, intellektuelle und maschinelle Verfahren. In Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation. Szerk.: M. Buder, W. Rehfeld, T. Seeger. 3. völlig neu gefasste Ausgabe. München etc.: K. G. Saur, 1989. p. 91, 102.)

A referáló ismeretei a világról (enciklopédikus tudása), továbbá szakmai ismeretei valóban befolyásolják, mi is kerül be a referátumba. Ez az objektivitásnak vitathatatlan gátja. A szubjektivitásnak azonban ez csak az egyik szintje. A másik szint magában a referátumban jelenik meg. Az előbbi, elvontabb szinttel szemben ez magában a szövegben kifejezett kritika, értékelés. És ez az, amit a szabványok tiltanak és ezt olvashatjuk ki már Collison fenti okfejtéséből is.

*

Érdemes a lehető legnagyobb mértékben elkerülnünk azt, hogy személyes véleményünk, kritikánk a referátumban kifejezésre jusson, hiszen – Donald és Ana Cleveland szavaival élve – éppen elég nehéz elkerülni az elfogultságot, miért kellene szándékosan behozni a referátumba azt. (Cleveland D. B., Cleveland A. C.: Introduction to indexing and abstracting. 2nd ed. Englewood: Libraries Unlimited, 1990. p. 164.)

Koltay Tibor

Hogyan olvasunk – határon innen és túl?

A Nemzetközi Olvasástársaság és a Magyar Olvasástársaság 9. Európai Konferenciáján, amelyet 1995-ben Budapesten rendeztek, lehetőséget kaptam arra, hogy az olvasáskultúra és az identitástudat összefüggéseire vonatkozó felmérési tapasztalataimról beszámoljak.¹ Ebből az alkalomból ismertettem a közép-európai térség országaiban élő magyar nemzetiségű népesség olvasási szokásairól gyűjtött adatainkat, és rámutattam a határon túli magyarok olvasmányválasztásának és ízlésének fokozottan hagyomány- és értékörző, a nemzeti identitástudatot erősítő jellegére.

Most ugyanennek a felméréssorozatnak² egy további kérdésfelvetésével, kissé talán rendhagyónak tekinthető témájával szeretnék foglalkozni. Egy régebben kidolgozott, hazai felméréseimben alkalmazott kérdés-sorozatot – amelyben a könyvolvasás *mikéntje*, s ezáltal *aktivitási szintje* volt a vizsgálat tárgya – a határon túli felmérések kérdőívébe is beleillesztettem. Ez a zárt kérdések olyan láncolatát jelentette, amely külön-külön kérdezett rá arra, hogy bizonyos olvasmányokkal kapcsolatos magatartásmódok előfordulnak-e vagy sem a kérdezett olvasói gyakorlatában. Ezek a módszerek részint az olvasói munkavállalás nehézségeinek a *megkerülését*, részint pedig épp az értő (és maradandó) befogadás érdekében bizonyos erőfeszítések *vállalását* jelentik, tehát megválaszolásukkal az interjúalany, indirekt módon, olvasói szerepvállalásának aktivitási fokáról is „vallomást tesz”.

Az 1. tábla felsorolja a kérdőívben szereplő olvasási módokat, a nagyobb mintacsoporttal rendelkező öt régió vonatkozó adataival együtt. Ezek alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Az olvasott könyvek félretevését, vagyis az olvasás *abbahagyását* és a *kihagyásos* olvasást (ld. 3. és 4. olvasási mód) legkevésbé a Vajdaságban, és leginkább (de nem nagy különbséggel) Magyarországon észleltük.
2. Az olvasás közbeni *vissza-visszalapozás* (5. sz.) szokása leginkább Erdélyben, és legkevésbé Magyarországon (valamint Kárpátalján) honos.
3. A *regény végét* – előre – mintha legkevésbé a Vajdaságban szokták volna meg nézni (6. sz.)
4. *Egyvégtében* (értelmezésünk szerint: nagy önátadással, belefeledkezve) leginkább Erdélyben olvasnak (7. sz.)

1 Ld. Új Pedagógiai Szemle, 1996. 3. sz. 82–91. p.

2 A kérdőíves vizsgálat 1991 és 1997 között nyolc közép-európai ország magyar nemzetiségű, összesen mintegy 2800 felnőtt lakosára terjedt ki. Jelenlegi írásunk a nagyobb mintacsoportokat felvonultató országok [Szlovákia, Ukrajna, Románia, Kis-Jugoszlávia, Magyarország (vidék)] magyarságának adatait vonultatja fel. (A felmérések anyaga *Identitás, kultúra, kisebbség* címen, az MTA Kisebbségkutató Műhelyének gondozásában, megjelenés alatt áll.)

1. tábla

*Hogyan szokott Ön könyvet olvasni?
(Egy-egy régió könyvolvasóinak százalékában) (1991–1993)*

Olvasói módok	Dél-Szlovákia		Kárpátalja		Erdély		Vajdaság		Magyarország (vidék)	
	Előfordul	(Ebből gyakran)	Előfordul	(Ebből gyakran)	Előfordul	(Ebből gyakran)	Előfordul	(Ebből gyakran)	Előfordul	(Ebből gyakran)
1. Újra elolvas egy könyvet, amelyet korábban olvasott	73	(20)	67	(17)	77	(17)	78	(20)	74	(24)
2. Azelőtt kezd új olvasmányba, mielőtt egy másik könyv olvasását befejezte volna	35	(7)	28	(4)	35	(5)	36	(10)	35	(6)
3. Az olvasott könyvet nem olvassa végig	45	(2)	41	(2)	42	(2)	32	(2)	46	(4)
4. Az olvasott regény egyes részeit kihagyja, átugorja	27	(2)	28	(3)	29	(1)	18	(1)	34	(2)
5. Olvasás közben visszalapoz egy-egy már elolvasott részhez (tankönyvön kívül!)	63	(9)	57	(12)	68	(15)	67	(12)	59	(7)
6. Olvasás közben előre megnézni a regény befejezését	25	(4)	29	(4)	29	(3)	17	(1)	24	(3)
7. Egyvégtében, ill. kis megszakításokkal olvas el egy könyvet	77	(14)	76	(12)	81	(24)	74	(14)	76	(18)
8. Olvasás közben megmegáll, elgondolkodik az olvasottakon	67	(10)	58	(10)	63	(14)	72	(11)	53	(6)
9. A könyv elolvasása után hosszabban elgondolkodik, hogy mit is akart a szerző mondani	61	(11)	60	(14)	70	(18)	63	(12)	49	(9)
10. Olvasás közben a könyvben bizonyos részeket megjelöl, lapszéli jegyzeteket készít	20	(3)	9	(1)	21	(6)	26	(5)	12	(2)
11. Egy könyv (nem csak tankönyv!) olvasása közben jegyzetet, bizonyos részeket, idézeteket kiír	23	(3)	7	(1)	31	(8)	36	(8)	16	(2)
12. Olvasónaplót vezet (iskolai kötelező olvasmányokon kívül)	4	(0)	0	(0)	5	(1)	7	(1)	2	(0)

5. Az *elgondolkodó*, olvasás közben meg-megálló (8. sz.) olvasásmóddal főleg a Vajdaságban, s leggyéribben Magyarországon találkoztunk.
6. Az olvasás utáni *tőprengés*, a regény mondandóján való *elgondolkozás* (9. sz.) inkább erdélyi sajátosság, és legkevésbé Magyarországon úzik.
7. Olvasás közben (*lapszéli*) *jegyzeteket*, (10. és 11. sz.) leginkább a Vajdaságban (és Erdélyben), legkevésbé Kárpátalján (és Magyarországon) szoktak készíteni.

Ha a százalékos különbségek nem is mindig jelentősek, az eltérések *iránya* nagyon következetesen alakult, és egy olyan következtetést sugall, hogy az *aktívabb* (gondolkodó, értelmező, jegyzetelő, az olvasásra több energiát fordító) *olvasásmóddal inkább határon túl* (főleg a Vajdaságban és Erdélyben) találkozunk, míg a *magyarországi olvasási szokások nagyobb felületességről árulkodnak*. Kárpátalja e tekintetben inkább Magyarországhoz, a szlovákiai magyarság pedig Erdélyhez és Vajdasághoz áll közelebb. Állításunkat az olvasási aktivitás pontszámaival³ is igazolni tudjuk (ld. 2. tábla).

2. tábla

Régió	Az olvasási aktivitás pontszáma*	
	Csak könyvolvasókra kiszámítva	Nem olvasókkal is számolva
Dél-Szlovákia	2,80	2,05
Kárpátalja	2,17	1,68
Erdély	3,18	2,07
Vajdaság	3,53	1,59
Magyarország (vidék)	2,08	1,63

* Az olvasási aktivitásra és munkavállalásra való hajlandóság erősödését a pontszám értékének *növekedése* jelzi.

Főnti állításunkat annyiban kell finomítanunk, hogy mindez a könyvolvasókra igaz: ha a *nem olvasókkal* is számolunk (hiszen egy adott közösségnek ők a „legpasszívabb olvasói”), akkor a nem olvasók magas aránya a Vajdaság teljesítményét (és átlagpontszámát) erőteljesen lerontja, és ez esetben *az erdélyi és a szlovákiai magyarság tűnik a legaktívabb könyvolvasónak*.

Hogy az olvasási aktivitásnak általunk felállított, az olvasói módzatokra támaszkodó mutatója⁴ plasztikusabbá és értelmezhetőbbé váljék, meg kell ismerkednünk néhány rétegspecifikus vonásával. A fenti értelemben vett olvasói aktivitás mértéke – meglehetősen logikusan – minden általunk vizsgált régióban

3 Kiszámításukat ld. hátul a Függelékben.

4 Természetesen az olvasói aktivitást többféle módon lehet értelmezni és mérni, a fogalmat használják az olvasás gyakoriságának szinonímjaként is; továbbá művek befogadása során a műhöz való befogadói hozzáállás jellemzésére stb.

együtt emelkedett a könyvolvasás gyakoriságával és ízlésszintjével, ami azt jelenti, hogy az olvasói munkavállalásra való készség lényegesen nagyobb eséllyel jelentkezik a gyakori és a „jó ízlésű” (az esztétikai értékkel rendelkező régebbi és mai irodalom értő befogadására hangolt) olvasóknál, tehát ott, ahol erre a készségre valóban szükség van. A 3. tábla adataiból az is kitűnik, hogy az ellentétes ízlésorientáció jobban „szőrja” az aktivitási értékeket (a „modern” és a „lektúr” ízlésszint⁵ közötti különbségek nagyobbak), mint az olvasásgyakoriság kategóriái. Vagyis mintha az *aktív olvasás kritériumait elsősorban* az (új) esztétikai értékeken *csiszolt ízlés követelné* (és alakítaná) ki magának. Az sem meglepő, hogy a szellemi foglalkozásúak, főleg az *értelmiségiek aktívabb* olvasóknak bizonyultak – szintén minden régióban – mint a fizikai dolgozók. (De a különbségek, a Vajdaságot leszámítva, itt se túl nagyok.) Így változatlanul az ízlést tekinthetjük annak a kategóriának, amely leginkább differenciálja az olvasói aktivitás mértékét.

3. tábla

*Az olvasási aktivitás pontszámok mutatója – a könyvet nem olvasókkal is számolva**

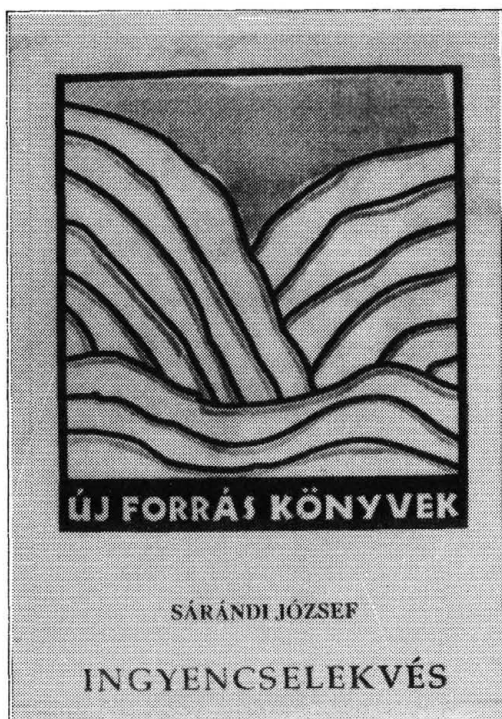
Régiók	Rendszeres	Nagyon ritka	„Modern”	„Lektúr”	Értelmiségi	Fizikai
	könyvolvasó		ízléskategória**		foglalkozású	
Dél-Szlovákia	2,35	1,83	2,72	1,92	2,45	1,65
Kárpátalja	2,16	1,87	2,67	1,98	2,00	1,48
Erdély	2,50	1,93	2,87	1,96	2,51	1,70
Vajdaság	2,74	2,09	2,79	1,94	2,64	1,17
Magyarország (vidék)	2,04	1,59	2,48	1,63	2,19	1,47

* Az egyes számsorokban kővéren szedtük a – függőleges irányban – legmagasabb, és kurzívan a *legalacsonyabb* értékeket. Ahol az eltérés (kettőnél több érték között) minimális volt, ott kiemelés nem alkalmaztunk.

** Az ízléskategóriák részletes leírásával az Új Pedagógiai Szemle 1996/3. sz. 88. oldalán találkozhatunk.

Ugyancsak a 3. tábla – korántsem magától értetődő – tanulsága, hogy a magyarországi olvasás-aktivitási mutatók (azonos kategórián belül!) rendre elmaradnak a határon túli magyarság aktivitási szintje mögött. Ez azt jelenti, hogy egy (vidéki) anyaországi olvasó nem csak *általában* véve (az átlagos aktivitási értékeit tekintve) jellemezhető alacsonyabb szintű olvasói aktivitással, hanem külön-külön a *réteg-mutatók* vonatkozásában is. Konkrétan: a magyarországi alig-alig olvasó és a felszínes szórakoztató irodalomra orientált ízlésű kérdezett épp úgy *kisebb aktivitással olvas határon túli* – ugyancsak ritkán olvasó, illetve

5 A kedvenc írók és a nagy olvasmányélmények alapján kialakított ízléskategóriák közül a „modern” kategória az értékes kortárs irodalom; a „lektúr” pedig a szórakoztató irodalom direkt műfajainak dominanciájára épül.

„lektúr” ízlésképletű – *társánál*, mint a rendszeresen és a „magas” esztétikai értékhez vonzódó anyaországi olvasó a vele azonos kategóriába tartozó kisebbségi olvasónál.⁶ Holott az átlagosan kisebb aktivitás „kijöhetett” volna úgy is (s lényegében ez volt a kutató hipotézise), hogy az alacsonybb olvasói teljesítmény képviselői ugyan Magyarországon kevésbé aktívak, mint határon túl, de az olvasói elit aktivitása nem tér el egymástól attól függően, hogy az anyaországban avagy kisebbségben él. Ez utóbbi jelenség, nevezetesen az *olvasói elit eltérő viselkedése* volt a számukra is meglepő eredmény, amit nem tudunk mással magyarázni, mint hogy **az eltérő anyaországi és „határon túli” (kisebbségi) szituáció olyan erős és maradandó nyomokat rajzol az emberek szellemi arculatára, amelyek a kulturális aktivitás peremvidékein és centrumaiban egyaránt láthatóvá válnak.** Ezeket a nyomokat – egyrészt – kétségtelenül magának a *kisebbségi helyzetnek* a szorítása sajtolja bele az emberek kulturális viselkedésmódjába. A 4. tábla összeállítjása erősen valószínűsíti, hogy a *kisebbségi szituáció fokozódása* – vagyis a szórvány-helyzethez való közeledése, illetve annak elérése – a határon túli átlagos intenzitáshoz képest is általában *tovább növeli a kulturális aktivitást*, jelen esetben az olvasási aktivitás szintjét. (Az egyetlen kivétel Erdély. A többi régióban – a szórvány-helyzet felé haladva – vagy egyenletesen, vagy ug-rásszerűen nő meg az aktivitás pontszám mutatója.)

6 A munkamegosztás szerinti kategóriáknál nem ilyen tendencia érvényesült, ld. 3. tábla.

4. tábla

*Az olvasási aktivitás pontszámos mutatója – a könyvet
nem olvasókkal is számolva*

Régiók	A magyarok részaránya a kérdéses helyszínen:		
	1–30%	30,1–70%	70,1–100%
Dél-Szlovákia	2,60	1,91	2,00
Kárpátalja	1,85	1,63	1,63
Erdély	2,03	2,02	2,14
Vajdaság	2,04	1,65	1,29

Ugyanakkor a határon inneni és túli magyarságot nemcsak a többségi, illetve kisebbségi szituáció különíti el egymástól, hanem számos más tényező is, pl. a *modernizációs szint, az életmód, az értékorientáció, identitástudat* stb. többé-kevésbé eltérő mivolta is. Ez utóbbi eltérések (amelyek persze kapcsolatban állhatnak bizonyos mértékig a többségi-kisebbségi dimenzióval is) *ugyancsak generálhatnak eltéréseket a kulturális aktivitásban*. Hogy melyik tényező milyen mértékben játszik ebben szerepet, azt pontosan nem tudjuk, de tény, hogy az egyes régiók magyar lakosságának olvasói mentalitása között tendenciaszerű különbségek mutatkoznak, amelyek a határon inneni és túli relációban tűnnek a legkifejezőbbnek. **Az anyaországi társadalom** még sokat olvasó egyedeire is jellemzően – feltehetően pragmatikusabb, haszonelvűbb értékszemléletétől, pergőbb életritmusától is vezéreltetve – **kevésbé látszik hajlamosnak az elmélyültebb (el-elgondolkodó jegyzetelő, visszalapozó stb.) olvasásmódra, mint a tradicionális értékrendet (és a tradicionális olvasási szokásokat) jobban őrző határon túli magyarság, amely** – a kisebbségi helyzetéből eredő hátrányok csökkentése, és identitástudatának erősítése céljából is – a jelek szerint **erősebben ragaszkodik a hatékonyabb és intenzívebb olvasási metódusokhoz.**

Melléklet

OLVASÁSI AKTIVITÁS MUTATÓJÁNAK KIALAKÍTÁSA

A.) Az olvasási aktivitás összevont pontszáma (Csak könyvolvasókra)

A mutató elkészítésében az *alábbi alkérdéseket* vegyük figyelembe, a feltüntetett pontértékekkel:

5. Olvasás közben visszalapoz

ritkábban: 1
gyakran: 2

8. Olvasás közben meg-megáll, és elgondolkodik

ritkábban: 1
gyakran: 2

9. A könyv elolvasása után elgondolkodik

ritkábban:	1
gyakran:	2

10. A könyvben bizonyos részeket megjelöl

ritkábban:	2
gyakrabban:	3

(Ld. „megjegyzést”)

11. Olvasás közben jegyzetel

ritkábban:	2
gyakrabban:	3

(Ld. „megjegyzést”)

Megjegyzés: Ha 4. és 5. közül *mindkettő igen*, akkor a következő összesített pontszámot adjuk:

<i>mindkettő ritkábban:</i>	3
<i>egyik ritkábban, másik gyakran:</i>	4
<i>mindkettő gyakran:</i>	5

12. Olvasónaplót vezet

ritkábban:	2
gyakrabban:	3

Az így kialakított pontösszezből *le kell vonni*, ha a kérdezett:

4. Az olvasott regény bizonyos részeit kihagyja

ritkábban:	- 1
gyakrabban:	- 2

A pontérték elvileg tehát - 2 és +14 között mozoghat.

B.) Olvasási aktivitás egykódszamos mutatója (Könyvet nem olvasókra is)

A fenti pontszámot kategorizáljuk és az alábbiak szerint kódoljuk:

Nem könyvolvasó		0
Az A.) pontban kapott pontszám:		
- 1 és - 2 pont	(Passzív)	1
1 - 3 pont	(Kevésbé aktív)	2
4 - 7 pont	(Közepesen aktív)	3
8 - 10 pont	(Aktív)	4
11 - 14 pont	(Igen aktív)	5

Gereben Ferenc

REGDALON
KÖNYVEK
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

új forrás

harmincadik évfolyam 1998. 1. szám (Január)
Gy. Gáspár · Pintér Lajos · Norbély Szilárd · Jász Attila · Lovas Istikó · Hiesku Pál
Wehner Tibor · Márkus Béla · Kovács Lajos · Tuskés Tibor · Szokolczay Lajos